

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/113/244-248>

Əlirza Fəttayev

Bakı Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0002-2592-0033>

a.fhd@mail.ru

Masallı rayonunun torpaq istifadəçiliyinin təhlili

Xülasə

Torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə hər bir regionun davamlı inkişafı üçün mühüm amildir. Xüsusilə kənd təsərrüfatı sahəsində torpaq resurslarının düzgün idarə olunması məhsuldarlığın artırılması və ekoloji tarazlığın qorunması baxımından əhəmiyyətlidir. Masallı rayonu münbit torpaq ehtiyatlarına və kənd təsərrüfatı üçün əlverişli iqlim şəraitinə malikdir. Məqalədə Masallı rayonunun ərazi bölgüsü, kənd təsərrüfatı torpaqlarının strukturu və istifadə formaları xəritələşdirilərək, əldə olunan nəticələr əsasında təhlil aparılmışdır.

Açar sözlər: *Torpaq istifadəçiliyi, səmərəli istifadə, Masallı rayonu, xəritə, məhsuldarlıq*

Alirza Fattayev

Baku State University

<https://orcid.org/0009-0002-2592-0033>

a.fhd@mail.ru

Analysis of Land Use in Masalli District

Abstract

Efficient use of land resources is a crucial factor for the sustainable development of any region. Proper management of land resources, especially in the agricultural sector, is essential for increasing productivity and maintaining ecological balance. Masalli district possesses fertile land resources and a favorable climate for agriculture. In this article, the territorial distribution, structure of agricultural lands, and forms of land use in Masalli district have been mapped and analyzed based on the obtained results.

Keywords: *Land use, efficient use, Masalli district, map, productivity*

Giriş

Masallı rayonu geomorfoloji quruluşuna görə 2 hissəyə bölünür. Dağlıq ərazilər və ovalıq ərazilər. Ərazinin böyük hissəsi düzənliklərdən ibarətdir. Rayonun relyef quruluşu torpaq örtüyünün müxtəlifliyinə, kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin formalarına, birbaşa torpaq istifadəçiyinə təsir göstərir. Dağlıq və düzənlik ərazilərin fərqli geoloji-struktur xüsusiyyətləri kənd təsərrüfatı, yaşayış məskənləri və infrastrukturun inkişafına təsir edən əsas amillərdir. Bu səbəbdən Masallı rayonunda torpaq istifadəçiliyi hər bir kəndin yerləşmə şəraitinə uyğun olaraq fərqlənir. Dağlıq və təpəlik ərazilərdə torpaq sahələri daha çox yamaclarda yerləşdiyindən, burada iri əkin sahələri yaratmaq çətindir. Bu kəndlərdə əkinçilik əsasən ailə ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədilə kiçik fərdi təsərrüfatlar şəklində aparılır. Torpaq sahələri parça-parça kiçildiyi, adda-buddalığın yayılması səbəbindən məhsuldarlıq aşağı düşür.

Tədqiqat

Torpaq istifadəçiliyinin müasir vəziyyətini təhlil etmək üçün ilk öncə tədqiqat ərazisində torpaqların mülkiyyətə və kateqoriyaya görə bölgüsünü analiz etmək lazımdır. Belə ki, 1996-cı il torpaq islahatlarının aparılması ilə birlikdə Respublikanın digər əraziləri kimi Masallı rayonunun torpaq fondu da 3 mülkiyyət arasında bölündü. Torpaq fondunun 31,6%-i və ya 22783 ha dövlət mülkiyyətinə, 26,3%-i və ya 18954 ha bələdiyyə mülkiyyətinə, 42,1% və ya 30357 ha isə xüsusi mülkiyyətə

verilməklə bölündü. Masallı rayonunda da ümumilikdə 27996 ha torpaq özəlləşdirilərək yerli xalqa verildi. Adambaşına düşən torpaq sahəsi 0,19 ha olmuşdur (Məmmədova, 2006; Məmmədov, 2002).

Bölgənin vahid torpaq fondunun mülkiyyət növləri üzrə istifadəçilik strukturu (ha)

	Dövlət mülkiyyəti	Bələdiyyə mülkiyyəti	Xüsusi mülkiyyət
Ümumi sahə	22783	18954	30356
Əkin	20	1364	23603
Çoxillik əkmə	-	113	1290
Biçənək	177	143	1828
Örüş	1049	2843	-
Həyətyanı sahə	-	95	3632
Digər torpaqlar	5314	13956	-
Meşə sahələri	16223	440	-

Rayonda ayrılmış olan dövlət mülkiyyətində olan torpaqlara dövlət idarələri və müəssisələrinin yerləşdiyi torpaqlar, su fondu torpaqları, meşə fondu torpaqları, dövlətə məxsus kənd təsərrüfatı əraziləri, örüş, biçənək sahələri və s. aiddir. Mülkiyyət bölgüsünün əks olunduğu cədvəle nəzər saldıqda aydın görünür ki, dövlət mülkiyyətinə verilən torpaqların əsasını dövlət meşə fondu torpaqları və otlaq sahələri təşkil edir. Onların xüsusi çəkisi digər kateqoriyalardan daha çoxdur. Meşə fondu torpaqları rayonun qərbində Talış sıra dağlarının yamacı boyunca yayılmışdır. Burada dağətəyi qurşağın sərhəddi 50 m-dən keçir. Ş.F.Mehdiyev öz əsərində Talış dağ sisteminin nəhəng antikloridən ibarət olduğunu qeyd etmişdir. Bu torpaqların qorunması, bərpası və idarə olunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Masallının meşələrində şabalıdyarpaq palıd, palıd, fıstıq, vələs, dəmirağac, şümşad, əzgil, gavalı kimi ağac növləri yayılmışdır. Rayonda örüş sahələrinin ümumi sahəsi 3892 ha-dır və ümumi ərazinin 5,4%-i təşkil edir. Bu torpaq sahələrinin 1049 ha-ı dövlət mülkiyyətinə məxsusdur. Həmçinin Qızılağac Milli Parkının Masallı rayonuna düşən hissəsi də dövlətin ehtiyat fondu torpaqlarına aiddir. Dövlətin mülkiyyətində olan örüş sahələri hərrac və müsabiqələr vasitəsilə fiziki və hüquqi şəxslərə verilir. Əfsus ki, örüş-otlaq sahələri əsasən rayonda iri şirkətlərə verilir və bu sahələr şirkətlər tərəfindən başqa məqsədlər - əkinçilik, bağçılıq üçün istifadə olunur (Məmmədov, 2007; Mekhtiyev, 1952).

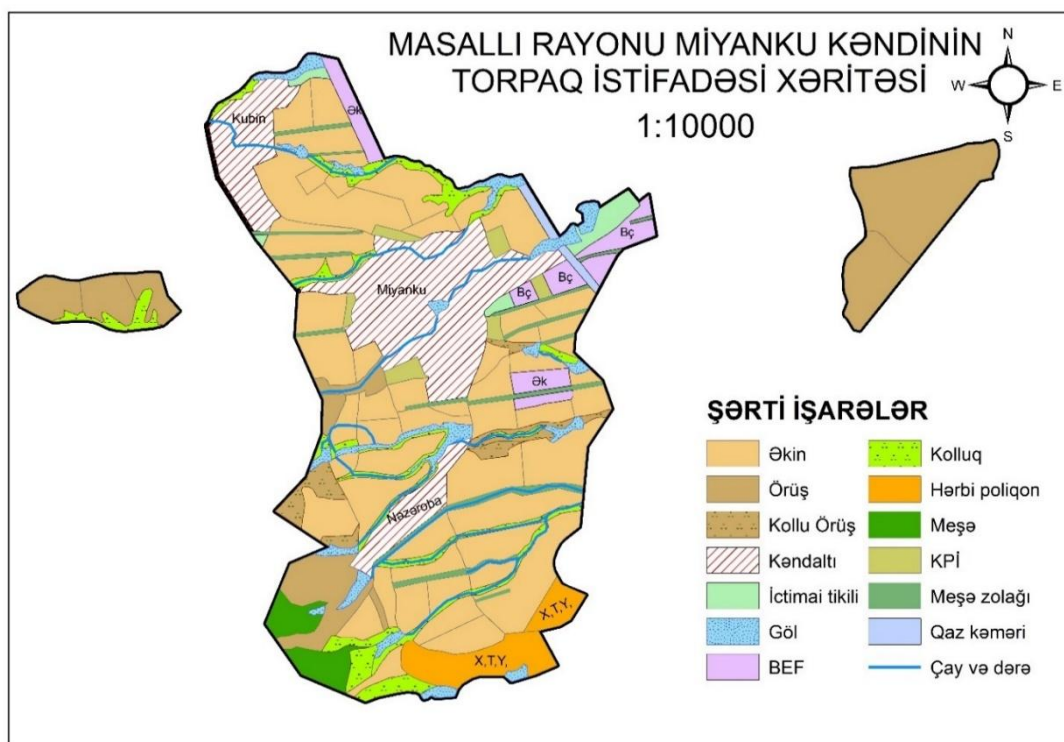
Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlara şəhərlərin, qəsəbələrin, kəndlərinin küçələrinin, təsərrüfatdaxili və yerli yolların, idman meydançaların, stadionların, parkların, tarlaqoruyucu meşə zolaqlarının, hidrotexniki qurğuların yerləşdiyi ümumi istifadədə olan torpaqlar və əhalinin mal-qara otarmaq məqsədi ilə istifadə etdiyi örüş sahələrinin torpaqları, fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsində olan torpaqlar və bələdiyyənin ehtiyat fondu torpaqları aiddir. Bu torpaqların 7,2%-i və ya 1364 hektar sahəsini əkinə, 0,6% və ya 113 hektar sahəsini çoxillik əkmələr, 0,75%-i və ya 143 hektar sahəsini biçənəklər, 17,52%-i və ya 3322 hektar sahəsini örüşlər, 19,16%-i və ya 3632 hektar sahəsini həyətyanı sahələr, 2,32% və ya 440 hektar sahəsini isə meşə və ya kollar altındakı torpaqlar aiddir. Əkin, biçənək, çoxillik əkmələrin torpaqlarının böyük qisminin özəlləşdirilməsi səbəbindən bu təsərrüfat sahələrinin bələdiyyə mülkiyyətinə ayrılmış hissəsi azdır. Bələdiyyə mülkiyyətində olan əkinə sahələr sahibkarlara istifadəyə və ya icarəyə verilmişdir. Bu sahələrdə əsasən dənli bitkilər – buğda, arpa vələmir çəltik və s., günəbaxan, tütün və bir sıra tərəvəzlər yetişdirilir. Bələdiyyə mülkiyyətinə biçənək sahələrinin çəkisi olduqca azdır. Qeyd olunduğu kimi bələdiyyə mülkiyyətinə verilmiş sahələrin sadəcə 0,75%-i biçənəkdir. Bələdiyyə mülkiyyəti torpaqlarının əsas hissəsi örüş torpaqlarından ibarətdir. Lakin Masallıda da Respublikanın digər rayonlarında olduğu kimi son illərdə örüş sahələrinin sayı azaldılmışdır. Məhz bu səbəbdən yerli əhali heyvanlarını otarmaq üçün sahə tapma-

dığından əkin və ya biçənək sahələrində otarırlar. Hazırki dövrdə bu Respublika miqyaslı böyük bir problemdir.

Xüsusi mülkiyyətə verilmiş torpaqların böyük bir qismini əkinaltı torpaqlar təşkil edir. Xüsusi mülkiyyətə ayrılmış torpaqların 77,7%- əkin sahələrinə verilmişdir. Yerli əhali öz həyatı sahələrində və dövlət tərəfindən verilmiş payıbəlli torpaqlarda əkin sahələrində əsasən dənli bitkilər – buğda, arpa, çəltik və s. yetişdirir. Təsadüfi deyildir ki, hər il rayonda şumlanmış 18 min hektar sahəsnin 12 min hektara yaxın sahəsində taxıl əkilir. Belə ki, 2023-cü ilin statistik göstəricilərinə görə ümumilikdə əkilmiş 11392 hektar dənli və paxlalı bitkilərin 7720 hektarı buğda, 2800 hektarı arpa, 160 hektarı çovdar, 148 hektarı isə çəltik altındadır. Qeyd etdiyimiz kimi rayonda kənd təsərrüfatı istehsalının əsasını çoxillik əkmələr təşkil edir. Xüsusi mülkiyyətdə olan payıbəlli sahələrdə çoxluqda müxtəlif növ sitrus bitkiləri, çay plantasiyaları, meyvə bağları və s. salınmışdır. Yerli əhalinin məşğuliyyətinin əsasını meyvəçilik təşkil edir. Həmçinin qeyd olunmuş payıbəlli torpaqlarda əhalinin istifadəsi üçün biçənək sahələri də ayrılmışdır. Masallının dağlıq kəndlərində biçənlər mühüm kənd təsərrüfatı resurslarındandır. Çünki burada heyvandarlıq əhəmiyyətli yer tutur. Rayonda 2167 hektar biçənək sahəsi mövcuddur. Dövlət və bələdiyyələrin biçənək sahələrilə yanaşı yerli əhali pay torpaqlarının bir qismini ot biçimi məqsədilə işlədir. Biçənək sahələri ümumi xüsusi mülkiyyətə verilmiş ərazinin 6,02%-i təşkil edir. Respublikanın digər rayonlarında olduğu kimi Masallı rayonunda da ildən-ilə bələdiyyə torpaqlarının özəlləşdirilməsi hesabına xüsusi mülkiyyətə verilmiş torpaqların çəkisi artmağa davam edir.

Masallı rayonunun torpaq fondunun mülkiyyət formalarına bölgüsü, ərazidə torpaq ehtiyatlarının müxtəlif məqsədlərlə istifadəsini müəyyənləşdirir. Bu bölgü rayonun bütün kənd və qəsəbələrində özünü göstərir və yerli torpaq istifadəsi sisteminin ümumi strukturunu formalaşdırır. Ümumiyyətcə Masallı rayonunda relyefin müxtəlifliyi ilə əlaqədar olaraq hər bir kənddə torpaq istifadəçiliyi fərqli istiqamətdə inkişaf etmişdir. Dağlıq və təpəlik ərazilərdə torpaq sahələri daha çox yamaclarda yerləşdiyindən, burada iri əkin sahələri yaratmaq çətindir. Bu kəndlərdə əkinçilik əsasən ailə ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədilə kiçik fərdi təsərrüfatlar şəklində aparılır. Rayonun dağlıq bölgələrində örüş və otlaq sahələri daha geniş yayılmışdır. Əkinçilik üçün yararlı torpaqlar məhdud olduğundan maldarlıq və qoyunçuluq bu ərazilərdə yaşayan əhali üçün əsas təsərrüfat sahələrindəndir. Rayonun torpaq istifadəçiliyini analiz etmək üçün ən əlverişli kənd Miyankü kəndidir. Kənd dağ ətəyində yerləşdiyindən öz tərkibində həm dağ həm də nisbətən daha düzən əraziləri birləşdirir. Kənd bir növ rayonun kiçik bir təsviridir. Dağ ətəyində mürəkkəb relyef quruluşuna malik olan torpaq sahələrində əhali mal-qarasını otarır, əkinə yararlı sahələrdə isə müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsulları yetişdirilir. Müstəqilliyin bərpa edilməyi dövrdə kənddə olan çay plantasiyaları və sitrus bağları ləğv edilmişdir. Ondan öncə kəndlilərin əsas qazanc yeri məhz çayçılıq və sitrus meyvəçilik sahələri idi. Hazırki dövrdə kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün çalışılır. Belə ki, kələm, tütün əkilir, çayçılığı dirçəltmək üçün tədbirlər görülür.

Miyankü inzibati ərazi dairəsi mərkəz Miyankü kəndi olmaqla Miyankü, Kubin və Nəzərba kəndlərini birləşdirir. Miyankü inzibati ərazi dairəsinin ümumi sahəsi 703 hektardır. 2023-ün statistik göstəricilərinə görə bölgədə təsərrüfatların sayı qeyd edilən ildə 627 olmuşdur. Kənd ərazisindən quni, istusu və dərindərə çayları axır. Bu çaylar gursulu olmadığından onların qarşısında kənd təsərrüfatında suvarma məqsədi ilə istifadə etməkdən ötrü bəndlər tikilmişdir. Dərindərə çayının üstündə beş ədəd su bəndi inşa edilmişdir. Keçmişdən bəri kənd camaatı kəndin çaylarında balıq tutmuşlar. Bölgənin torpaq istifadəçiliyi xəritəsinə nəzər salsaq bölgənin kənd sərhədlərindən kənarda 2 ayrı hissəsinin də olduğunu görürük. Bu sahələr Miyankü kəndinin sərhədlərinə aid edilir. Qeyd edilən sahələr kəndlilər tərəfindən örüş məqsədilə heyvanları otarmaq üçün istifadə olunur. Rayonun ümumi ərazinin 29 hektarı dövlət, 261 hektarı bələdiyyə, 413 hektarı isə xüsusi mülkiyyətdədir.

Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqları əhalinin yaşayış yerləri və pay torpaqları təşkil edir. Statistik göstəricilərə görə rayonda 2023-cü ildə Əhalinin xüsusi mülkiyyətində 983 baş iri buynuzlu, 561 baş xırda buynuzlu mal-qara qeydə alınmışdır. Ərazidə 4 ədəd ferma mövcuddur. Fermalar örüş sahələrinin daxilində yaradılmışdır (Məmmədov, 2012 Rüstəmov, 1960).

Miyankü inzibati ərazi dairəsi mərkəz Miyankü kəndi olmaqla Miyankü, Kubin və Nəzərba kəndlərini birləşdirir. Miyankü inzibati ərazi dairəsinin ümumi sahəsi 703 hektardır. 2023-ün statistik göstəricilərinə görə bölgədə təsərrüfatların sayı qeyd edilən ildə 627 olmuşdur. Kənd ərazisindən quni, istusu və dərindərə çayları axır. Bu çaylar gursulu olmadığından onların qarşısında kənd təsərrüfatında suvarma məqsədi ilə istifadə etməkdən ötrü bəndlər tikilmişdir. Dərindərə çayının üstündə beş ədəd su bəndi inşa edilmişdir (Məmmədov, 2002). Keçmişdən bəri kənd camaatı kəndin çaylarında balıq tutmuşlar. Bölgənin torpaq istifadəçiliyi xəritəsinə nəzər salsaq bölgənin kənd sərhədlərindən kənarda 2 ayrı hissəsinin də olduğunu görürük. Bu sahələr Miyankü kəndinin sərhədlərinə aid edilir. Onlardan biri kəndin hüdudlarından xeyli uzaqda Mahmudavar kəndinin sərhəddindədir. Qeyd edilən sahələr kəndlilər tərəfindən örüş məqsədilə heyvanları otarmaq üçün istifadə olunur. Rayonun ümumi ərazinin 29 hektarı dövlət, 261 hektarı bələdiyyə, 413 hektarı isə xüsusi mülkiyyətdədir. Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqları əhalinin yaşayış yerləri və pay torpaqları təşkil edir. Statistik göstəricilərə görə rayonda 2023-cü ildə Əhalinin xüsusi mülkiyyətində 983 baş iri buynuzlu, 561 baş xırda buynuzlu mal-qara qeydə alınmışdır. Ərazidə 4 ədəd ferma mövcuddur. Fermalar örüş sahələrinin daxilində yaradılmışdır (Məmmədov, Xəlilov, Məmmədova, 2009).

Xəritədən aydın seçilir ki, kəndin torpaq örtüyünün böyük hissəsini kənd sakinlərinə verilən pay torpaqları təşkil edir. Lakin bu torpaq sahələrindən kifayət qədər intensiv istifadə olunmur. Bu torpaq sahələrində durğunluq aydın şəkildə müşahidə olunur. Belə ki, kəndlilər torpaqdan düzgün istifadə etmir, əkin-biçin işlərini aparmır və bu səbəbdən bu sahələr şumlanmır. Torpaqların böyük əksəriyyəti baxımsızlıqdan kollarla örtülmüşdür. Bununla yanaşı bu sahələrdən heyvanları otarmaq üçün də istifadə olunur ki, bu zaman torpağın üst qatı tamamilə məhv olaraq münbitliyini itirir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı əsasən kəndlilərin həyatıyanı sahələrində yetişdirilirdi. İstifadə olunan pay torpaqlarında əsasən buğda və çəltik isə sadəcə əkilirdi. Lakin son illərdə pay torpaqlarının da intensiv istifadəsinə başlanılmışdır. 2019-2020-ci illərdə kənddə pay torpaqlarında yenidən çay əkininə, subtropik bitkilər olan apelsin və mandarin ağaclarının əkiminə başlanılmışdır. İlkin olaraq

5 hektar sahə çay əkinini üçün ayrılmışdır. Gələcəkdə bu sahənin 15 hektara qədər artırılması nəzərdə tutulur. Bundan başqa rayon ərazisində əhalinin ənənəvi əkin sahələrindən biri olan tütünçülük müxtəlif səbəblərdən 2001-ci ildən etibarən dayandırılmışdır. Rayon səviyyəsində 2016-cı ildə yenidən bərpa edilərək 14 hektar sahədə yenidən tütün istehsalına başlamışdır. Miyanku kəndində də 1 hektar tütün plantasiyası salınmışdır ("Azərbaycanın kənd təsərrüfatı" Statistik məcmuə, 2024).

Nəticə

Masallı rayonunda torpaq istifadəçiliyinin müasir vəziyyəti göstərir ki, mövcud torpaq resurslarının idarə olunması və istifadəsi bir sıra problemlərlə qarşılaşır. Bir çox sahələrdə düzgün, səmərəli formada istifadə olunmadığından torpaqların deqredasiyası və məhsuldarlığın azalması müşahidə olunur. Dağlıq ərazilərdə heyvandarlıq və kiçik təsərrüfatların üstünlük təşkil etməsi, düzənlik ərazilərdə isə əkinçiliyin intensivləşməsi rayonun iqtisadi strukturuna təsir edir. Bununla belə, torpaq resurslarının davamlı səmərəli istifadəsi üçün müasir aqrotexniki tədbirlərin geniş tətbiqi, eroziya və deqredasiya risklərinin azaldılması əsas prioritetlərdən biri olmalıdır. Gələcəkdə Masallı rayonunda torpaq istifadəsinin səmərəliliyini artırmaq üçün ekoloji balansı qoruyan yanaşmalar və müasir kənd təsərrüfatı texnologiyalarının tətbiqi əsaslı şəkildə genişləndirilməlidir. Bu, həm məhsuldarlığın artırılmasına, həm də uzunmüddətli dayanıqlı inkişafını təmin edəcək.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycanın kənd təsərrüfatı" Statistik məcmuə. (2024). Bakı. Məmmədova, S. Z. (2006). *Azərbaycanın Lənkəran vilayəti torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi və monitorinqi*. Bakı: Elm, 372.
2. Məmmədov, Q. Ş. (2002). *Azərbaycanın torpaq ehtiyatları*. Bakı: "Elm".
3. Məmmədov, Q. Ş. (2007). *Azərbaycanın torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadənin sosial-iqtisadi və ekoloji əsasları*. Bakı: "Elm".
4. Məmmədov, M. Ə. (2012). *Azərbaycanın Hidroqrafiyası*. Bakı: "Təhsil» NPM, 254.
5. Rüstəmov, S. H. (1960). *Azərbaycan SSR-in çayları və onların hidroloji xüsusiyyətləri*. Bakı: Elm, 196.
6. Mekhtiyev, Sh. F. (1952). *Geologiya Azerbaydzhana*. CH. I. Geomorfologiya. Gl. 3. Izd-vo an CCR.
7. Məmmədov, Q. Ş., Xəlilov, M. Y., Məmmədova, S. Z. (2009). *Azərbaycan Respublikasının Ekoloji Atlası*. Bakı: Kartoqrafiya Fabriki, 156.
8. Məmmədov, Q. Ş. (2002). *Azərbaycanda torpaq islahatı: hüquqi və elmi-ekoloji məsələlər*. Bakı: Elm, 412.